

МАРСИЯ ВА УНИНГ СТРУКТУРАЛ ХУСУСИЯТИ

Шароф Рашидов номидаги Самарқанд

Давлат университети филология факултети

Тоҷик тили таълим йўналиши талабиси

Норқўчқоров Фирдавс Шавкатзода

Аннотатсия: *Мазкур мақолада марсия шеърий тизимининг шаклланиши ёритиб берилди. Тоҷик-форс адабиётидаги баъзи марсиялар ҳам шаклий ва ҳам мазмун жиҳатдан таҳлилга тортилади. Марсиянинг оғзаки ва ёзма адабийтдаги ўрни кўрсатиб ўтилади. Марсиянинг шакли ҳар томонлама ёритиб берилди. Бугунги кундаги марсиялар шакллари таҳлилга тортилади.*

Калит сўзлар: *ғазаб шеъри, сўгнома, марсия, шакл, абжсад ҳисоби, шеърий тизим.*

Асосий қисм

Марсия бадий ва шеърий адабиётнинг машҳур шеърий шаклларида бири ҳисобланади мазкур атама арабчадан олинган бўлиб, маъноси “овоз чиқариш, дод солиш” маъноларини беради. Марсияни узоқ таърихга эга бўлган бадий тур сифатида билиш мақсадга мувофиқдир. Бу бадий адабиёт тури форс-тоҷик адабиётида ҳалигача ўз ўрнига эга. Шу нарсани айтиб ўтиш жойизки, ҳар бир халқ ва миллатнинг адабиёти биринчидан халқ оғзаки ижодида гавдаланади ва вақт ўтиши билан ёзма адабиётга йўл топади. Марсия шеърлар ҳам аввало халқ оғзаки ижодида пайдо бўлганини айтиш мумкин. Бунинг яққол мисоли сифатида тоҷик халқ оғзаки ижодидаги бир нечита марсияларни айтиб ўтишимиш мумкин. Шулар жумласидан, “Тарма”, “Усмончониме”, “Абдулмаҷидҷонам балам” ва бошқаларни мисол тариқасида келтириш мумкин. Мазкур мақолада кўпроқ ҳам ёзма ва ҳам оғзаки адабиётдаги марсияларнинг шаклий хусусиятларига тўхталиб ўтамиз. Шу билан бирга форс-тоҷик адабиётидаги марсиялар ғазал, қасида, мухаммас, мусаддас,

тарчеъбанд, таркиббанд шаклларида ёзилиши қайд этиб ўтилган. Мисол тариқасида тожик оғзаки адабиётидаги “Абдулмаҷидҷонам балам” марсиясини структурал жиҳатдан таҳлилга тортилиши мақсадга мувофиқдир:

Аз фироқат сўхтам, эй нури чашмонам балам,
Соя буди бар сарам, сарви хиромонам балам.
Чок- чок аст ин гиребон то ба домонам балам,
Нозанинам қобилам, Абдулмаҷидҷонам балам!

Мазкур шеърий порча рубоий жанрининг қофияланишига хос хусусиятдир. Рубоий ҳам икки хил бўлади, ки рубоий-тарона шаклида битилганини алоҳида таъкидлаб ўтиш ҳар жиҳатдан тўғрироқ бўлади. Чунки мазкур марсияда қофияланиш шакли аааа шаклида келган. Фолклор китобларида “Абдулмаҷидҷонам балам” марсияси “мотам таронаси” ва “ғазаб таронаси” дея номланган.

Марсия шеърларнинг тожик ёзма адабиётига йўл топиши ҳам маълум бир таърихий даврга тўғри келади. Адабиётшунос олимлар тадқиқотига таянган ҳолда, мазкур шеърий тизимни ёзма адабиётга йўл топишини Х асрга алоқадор эканлигини қайд қилиш мумкин. Бунинг яққол мисоли сифатида Наршахийнинг “Таърихи Бухоро” номли асари мисол бўла олади. Мазкур таърихий асарда келтиришича Бухоро халқи Сиёвушнинг ўлиmidан кейин унга битиб марсиялар ижод қилганини айтиб ўтилган. Бу маълумот бизга ҳам марсиянинг таъриhini бориб ўзоқ ўтмишдан таҳлил қилишимизга ва ёзма адабиётда пайдо бўлишини асослаб беради.

Тожик-форс адабиётда марсий шеърий тизими XV асрларда ҳам ўз ўрнига эга бўлган шеърий тур сифатида билиш мумкин. Бунинг мисолини Абдурахмоний Жомий марсияларида кўриш мумкин:

Рехти хун дил аз дидаи гирёни падар,
Раҳм бар чони падар н-омадат, эй чони падар.
Сад раҳо аз дасти қазо сина ба нохун кандӣ,
Гар наяфтодӣ аз ин рахна дар имони падар.
Навбаҳор омаду гулҳо ҳам рустанд зи хок

Ту ҳам аз хок баро эй гули хандони падар.
Чони худ бидихаму чони худ иваз бистонам,
Гар бувад қобизи арвоҳ ба фармони падар.
Шудмаро дида чу Яъқуб, худоро бифирист,
Бӯи пироханат, эй Юсуфи канъони падар.
Ҳамчу гул гар бизанад чок гиребони ҳаёт,
Даст хори сари тую домони падар.
Хоб дидам,ки дили чамъ паарешон кардӣ,
Рост шуд оқибати хоби парешони падар.
Чун касе нкст, к-аз ӯ сурати ҳолат пурсам,
Баҳри таскини дили худ зи хаёлат пурсам.

Юқорида келтириб ўтилган марсия Жомийнинг фарзандларига бағишланган сўгномаси (марсияси) ҳисобланади. Шоирнинг уч нафар жигарбандлари бу ёруқ оламни гўдаклик дарвларидаёқ тарк этган. Бу қаттиқ жудолик шоирнинг шундай оғрикли ва дардли марсия ёзишга ундаган. Мазкур марсиянинг қисқача мазмуни шундай: “отангни кўзидан юракидаги қонни кўзёш қилдинг. Отангин аҳволига раҳм қилмадинг, мани бундай қиттий вазъиятга қолдирдинг. Вақт ўтаябти, баҳор келаябти, гуллар тупроқдан бош кўтарди, сен ҳам эй жигарбандим тупроқдан бошингни кўтар”. Мазкур марсия тожик-форс адабиётидаги ҳажм жиҳатдан каттароқ марсия саналади. Саккиз банддан бошқача қилиб айтганда, эллик пеш байтдан ташкил топган ғазаб шеъри ҳисобланади. Биз юқорида марсиянинг фақатгина бир бандини келтириб ўтдик. Тожик халқа адабиётида бугунги кунда ҳам марсия шеърлар мавжудлигини айтиб ўтиш жойиз. Бугунги кунта битилган марсиялар ҳам шакл жиҳатдан турли хил. Мисол тариқасида Шоира Зебуннисо Шокированинг ўлимига бағишлаб ёзган Абдулло Раҳмоннинг “Чаман хандиду гирё рафт Зебӣ” номли марсиясини келтириб ўтишимиз мумкин:

Баҳор омад, шитобон рафт Зебӣ,
Чаман хандиду гирён рафт Зебӣ.
Баҳор оварда буд ӯ дар гулистон,

Ба монанди баҳорон рафт Зебӣ.
Чу шуд аз майса домони замин сабз
Зи дунё доманафшон рафт Зебӣ.
Хазон дар боғи умраш норасида,
Чу булбул аз гулистон рафт Зебӣ.
Варақҳои гулаш чу ғунча сарпеч,
Чу гул сар дар гиребон рафт Зебӣ.
Зи сар то пой ӯ як ғазал буд,
Аз ин дунё ғазалхон рафт Зебӣ.
Дарахте буд сарсабзу гулафшон,
Зи боғи назми Сурхон рафт Зебӣ.

Шоир Абдулло Раҳмоннинг “Чаман хандиду гирён рафт Зебӣ” шеъри шакл жиҳатдан қасида жанрини ёдга солади. Чунки аа, ба, ва, га шаклида битилган.

Марсиянинг мазмунига унинг структурал жиҳати таъсир кўрсата олмайди. Бу шеърий тизим қайси шаклда ёзилмасин, барибир жудолик, айрилий, юрак оғриғи, соғинч ҳисларини ифодалайди. Тожик адабиётидаги рубои, қитъа, қасида, ғазал, тарҷеъбанд ва таркиббанд шаклида ёзилган барча марсиялар марҳумнинг яхши хусусиятлари, орзулари, тақдирнинг адолатсизлигини акс эттиради. Шунини алоҳида айтиб ўтиш жойизки, марсияни мустақил жанр сифатида кўриш тўғри эмас. Чунки марсия мустақил мазмунни ифодаласа ҳам, мустақил шакли мавжуд эмас.

Адабиёт:

1. Гулшани адаб. Қилди III. ”Ирфон” 1978. саҳ. 215
2. Акмал Шерназаров. Эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик. “Самарқанд” . 2017. саҳ. 53.
3. Раҳим Мусулмониён. Назарияи адабиёт. -Душанбе, “маориф”. 1990.
4. Рӯзномаи “Ховар” № 9 (171) 1-15 майи соли 2017.